

smo primorani da tragamo za nekom moćnijom vrstom gramatike i nekim »apstraktnijim« oblikom lingvističke teorije. Pojam »lingvistički nivo predstavljanja«, uveden na početku ove glave, mora se preinačiti i razraditi. Bar jedan lingvistički nivo ne može imati ovako jednostavnu strukturu. To znači da na nekom nivou rečenice neće biti predstavljene jednostavno, kao konačan niz nekih elemenata, generisanih sleva nadesno uz pomoć neke proste naprave. Na sličan način moramo napustiti nadu da ćemo naći konačan skup nivoa, poređanih odozgo naniže, konstruisanih tako da sve iskaze generišemo postavljanjem dozvoljenih nivoa elemenata najvišeg nivoa, izražavajući sadržaj svakog najvišeg nivoa preko elemenata drugog nivoa, itd., postavljajući konačno fonemski sadržaj elemenata na nivou koji se nalazi odmah iznad najnižeg.¹ Na samom početku ove glave predložili smo da nivou budu ovako postavljeni radi *jednostavnosti* opisa skupa gramatičkih nivoa fonema.

Ako jezik možemo da opišemo na elementaran način, sleva nadesno, koristeci samo jedan nivo (tj. ako se radi o jeziku konačnih stanja), ovakav opis zaista može biti pojednostavljen postavljanjem viših nivoa; ali za generisanje jezika koji nisu jezici oknačnih stanja, engleskog, na primer, neophodan je opširniji koncept »lingvističkog nivoa« i iz osnove drugačije metode.¹

Preveo Boriko Jovanović

PRIMEDBE AUTORA

¹ C. E. Shannon & W. Weaver, *The mathematical theory of communication*, (Urbana, 1949), pp. 15f.

² U svojoj biti, ovo je model jezika koji Hockett razvija u *A manual of phonology* (Baltimore, 1955), 02.

³ Videti moj rad "Three models for the description of language", I.R.E. *Transactions on Information Theory*, vol. IT-2, Proceedings of the symposium on information theory, Sept., 1956, za postavku ovakvih uslova i dokaz stava (3). Obratite pažnju na činjenicu da skup dobro definisanih formula ima kog formalnog logičkog ili matematičkog sistema ne može da bude jezik konačnih stanja, zbog zagrada koje su uvek u parovima, ili drugih ekvivalentnih ograničenja.

⁴ Treća mogućnost je da zadržimo pojam lingvističkog nivoa kao jednostavnog linearnog metoda predstavljanja, ali da generišemo bar jedan takav nivo sleva nadesno pomoću naprave većih mogućnosti od markovskih procesa konačnih stanja. Pojam lingvističkog nivoa baziranog na generisanju sleva nadesno vezan je za mnoge teškoće zbog kompleksnosti opisa i zbog nedostatka opisne moći (v. glavu 8), tako da izgleda besmisleno

zadržati dalje ovaj pristup. Gramatike koje kasnije razmatramo, a koje ne generišu rečenice sleva nadesno, odgovaraju procesima koji nisu tako elementarni kao što su markovski. Ali one su možda i manje moćne od tipa gramatika neophodnih za generisanje engleskih rečenica »slevo nadesno«. V. moj rad "Three models for the description of language", u vezi s daljnjom diskusijom.

PRIMEDBE PREVODIOCA

* Ovaj članak je, u stvari, treća glava sada već klasičnog dela N. Čomskog: »Sintaksičke strukture« (Syntactic Structures), koje je prvi put objavljeno 1957, a do 1976. doživelo u ediciji »Mouton« dvanaest izdanja.

^a Engl.: "levels of representations".

^b Srh.: »čovek dolazi«, »ljudi dolaze«.

^c Srh.: »stari čovek dolazi«, »stari čovek dolazi«, ..., »stari ljudi dolaze«, »stari stari ljudi dolaze«.

^d Engl., respektivno: "uncertainty" i "information content".

^e Engl.: "declarative sentences".

^f Srh.: (i) Ako S₁, onda (tada) S₂.

(ii) Ili S₁, ili S₂.

(iii) Čovek koji je rekao da S₁, stiže (treba da doputuje) danas.

^g Srh.: ako, ili (5iii), ili S₁, onda (tada) S₂. Koristeći simbole (matematičke) logike, istu rečenicu možemo zapisati ovako:

(5iii) V S₁ ⇒ S₂

U vezi s izvesnom »neobičnošću« navedene rečenice, v. komentar autora u sledećem pasusu.

^h U prethodnoj glavi, koja nosi naslov »Nezavisnost gramatike« (The independence of grammar), Čomski postavlja pitanje o principu po kome se gramatične sekvence u jeziku razlikuju od negramatičnih, i odbacuju sledeće mogućnosti: a) poistovećivanje iskaza »gramatično u jeziku« s »registrovano u jeziku govornika X« (ili »registrovano u jeziku«), b) mogućnost semantički zasnovane definicije gramatičnosti, c) poistovećivanje gramatičnosti nekog izraza s njegovom irelevantnošću u datom jeziku. V. »Gramatika i um«, izbor tekstova N. Čomskog u redakciji R. Bugarskog, »Nolit«, 1972.

ⁱ U glavama koje slede Čomski nudi i razmatra koncepte »gramatike fraznljkih struktura« i »transformacione gramatike«, kao modele koji su moćniji od modela »gramatike konačnih stanja«. V. Džon Lajons, »Lingvistička revolucija Noama Čomskog«, »Duga«, 1974.

proza polja

smiješna slika

(i prilika)

anđelko vuletić

O jednoj krivoj i čvornovatoj grani njihao se stari Kulin. Ne, nije više zabuna kao prije, u onom šumarku, kad su ga oplakali i pokopali, a on, kasnije, banuo među ljude, u svoju porodicu.

I Rusmila je, zajedno s djecom, prisustvovala tom posljednjem obredu, mada nije morala, ali je, valjda, htjela da se uvjeri svojim očima, da ne živi u zabludi, da zna na čemu ostaje.

Ali, Rusmila nije zaplakala. Držala je u naručju malu Radovilu i nešto joj nježno pjevušila, kao da se Kulin penje na merdevine da dohvati kolač. Ni ostala djeca nisu žalila oca — sve im je to sličilo na dosadnu, nezanimljivu igru. A za njih, one su, igre, među starijima uvijek i bile dosadne i nezanimljive. Pogotovu što na hrastu nije bilo nikakvog zanimljivog ploda koji bi vrijetilo krasiti, pa je meko djete u jednom momentu zavikalo: stari, jesi li lud, šta ćeš gore, slomit ćeš se, nije to kruška!

Pa, ipak — i kad se sve uzme u obzir, sve to što se dešavalo, i kako se dešavalo, koja više nije bila sposobna da upravlja svojim postupcima — ne bi se moglo reći da nije postojao bar jedan razlog da se Rusmila ne rasplače. Ne zato što gubi muža, oslonac kuće, glavu porodice, hranitelja, što gubi, konačno, čovjeka, ne čak ni kao supruga, nego obično ljudsko biće koje nestaje

je pred njenim očima, tu, pod hrastom — gotovo da se kaže: nigdje — ni pticama ni ljudima. Ne, nikako iz tih razloga. Nego iz ovog, jednog jedinog: kako se to obavlja, i ko to obavlja. Zene!

Kulina su vješale žene.

Njega su u smrt ispratile babe.

A mogli su puščani kršumi.

Ne, nisu mogli, to bi onda bila pjesma, to bi mu bila velika počast, otišao bi kao muškaračina, kao ljudina.

Eto, ni takav ispraćaj — ikako se obično kaže: posljednjih ostataka — nije Rusmili natjerao suze u oči. Čak, onaj ko je cijeli taj ritual posmatrao sa strane, mogao bi zaključiti da je i ona — koliko god to pokušavala prikriti — suosjećala više s babama koje vješaju čovjeka, nego s čovjekom i to: svojim, rođenim čovjekom suprugom.

Doduše, ona je na suđenju govorila sve suprotno od onog što je Kulin izjavljivao ili želio da bude izjavljeno, ali to je radila na isti način kao i kad se pohotljivo — suprotno svim očekivanjima — podavala vojškama i probisvijetima koji su srljali preko sarajevske visoravni.

Da li ju je povukla stihija kad je vidjela da Kulina na gubilište odvođe sve same ženske ruke? Je li u tome vidjela čin svog iskupljenja za sva ona pustošna orgijanja?

Uostalom, s Rusmilom ili bez nje, zašto su to, to pogubljenje, prepustili sukšnjama? Jeste, iz rata je izišlo malo muških glava, malo ih je bilo i na suđenju pod hrastom, ali i da ih je ostalo jedva i onoliko koliko se na prste može izbrojati, opet bi ih se našlo tri-četiri za taj posao na stratištu.

Uzrok je, međutim, na drugoj strani.

Kad je konjanik svečano, gromoglasno, kao da iz njega progovara glas sudbine, obznanio kaznu, i kad je strogo izgovorio:

— Smrt, vješanjem!
i ono što je bilo muških glava, pogledale su preda se, niče, u zemlju.

Misleći da je to samo trenutak klonuća, konjanik je, nagoneći konja u propanj, opet, svečano izgovorio:

— Smrt, vješanjem!

Glave, muške, što su bile klonule, nisu iz tog klonuća ustajale, već su padale još dublje, padale su niče, kao da se survavaju u ponor.

Ako je, tog časa, i postojalo muško stvorenje koje je, nakon presude, ostalo uzgor, ponosno i mirko, onda je to bio samo Kulin Butmir.

Da li je timе izazvao gnjev žena, majki, sestara, supruga i kćeri? Ili se tad bjelodano potvrđivala od davnina znana priča o nadmoći ženskog soja nad muškim? Ili su se, kažnjavajući Kulina, osvećivale Rusmili?

Bilo kako bilo, tek kad je kucnuo čas sudbine nad suprugom ratne kurve, žene su bile te koje su se prve, i jedine, odazvale pozivu, i pohrile na gubilište kao na svadbu, kao na seosko slavlje.

Nakon trećeg oglašenja sudbenog stola na hambaru pod visokim hrastom, i nakon trećeg — uzaludnog! — izazova muške odvažnosti, žene su zagrajale odobravanjem.

Hlor žena je zavikao, a moglo bi se reći — zapjevao:

— Na vješala!

— Dajte ga mama u ruke!

— Mi ćemo mu odrijeti kožu.

— Gomilju kamenja na njega.

— Nek visi, glavom prema zemlji.

— Sva sramota s njim nek oteče!

— Skinuti, pa gola o hrastovo granje!

— Za muda, pa oderati kod jarca.

Od svih ovih prijetnji i izljeva bijesa i ogorčenja, jedna je (prijetnja) bila nepotrebnost, ona: Dajte ga mama u ruke!

Potpuno nepotrebnost, jer je Kulin sam pošao na svoj posljednji hod, mirno, bez

ikakve želje da se brani ili da bježi, i nije bilo potrebe da bude u njihovim rukama; bio je, već tada, u: božjim.

Potrebno je bilo jedino da se izvršio zalkona, pravde i istine dogovore — jer to nigdje nije bilo precizirano — osim u njihovim ogorčenjima — (kako da objese Kulina: naga ili obučena, ili umotana u bijelu platu, za vrat ili za spolovilo, s glavom prema zemlji ili prema nebu?)

Umjesto dogovora, nastala je prepirka:

- Glavu gore, noge dolje?
- Zašto bismo ga onda vješali?
- Noge gore, a glavu u nebo?
- Poletjeće! Pobjeći.
- Glavu gore...
- Prema nebu?
- I za glavu i za noge!
- I, neka se stalno njiše.
- Mrtvi se mogu i probuditi.
- Pa mestat!
- Pa ti, kao vampiri, doći u kuću.
- I onda će on objesiti tebe!
- Ne! Najprije će ti popiti mozak.
- Ili ti zapaliti kuću!
- Pa onda ti pjevaj.
- Znaš kako je, kad ustane mrtvac!
- Kukala (jadna, kako ne bih znala.

Ta, nije se to jedanput desilo.

- E, e, vidiš šta nam se može desiti.
- Objesit' pa vezat za drvo!
- Vezat!
- To je jedino pametno.
- I mrtvaca treba vezat. Ko zna šta se u njemu može probuditi.
- Vezat!

To je bila posljednja odluka na zboru to je odobreno škrgutom zuba i lupanja mogu.

Gurnule su Kulina, pritjerale su Kulina Butmira tik uz samo drvo.

Naredile mu da stane mirno.

Stao je.

Saslušavale su ga.

Uz svako pitanje slijedio je i udarac: rukom, nogom, srpom, bilo čim, što god im se našlo pri ruci. Pljuvanje i ne računamo.

- Kad si rođen?
- Nizašto.
- Mi pitamo: kad si rođen?
- Ja sam odgovorio.
- Koliko imaš godina?
- Više nego što mi je trebalo.
- Koliko imaš djece?
- Jedno.
- Čija su ostala?
- Moja.
- A ko ih je napravio?
- Narod.
- Lažeš.
- Ljudi.
- Opet lažeš.
- Nisu valjda žene?
- Vojska. Tuđa vojska.
- Nisam služio vojsku.
- Nisi služio vojsku. Da, ali služio si vojsci: Nijemcima, Talijanima, Čerkezima, Bugarima.
- Preturao sam se ikako sam znao.
- Poturao si im ženu. Svoju ženu.
- To kažu žene!
- To je rekao sud.

Taman kad ga htjedoše popeti da primi omću, jedna od žena istupi:

- Imam ja još jedno pitanje.
- Što je? — pitale su.
- Neka nam oda tajnu.
- Koju?
- Kako se zove?
- Ne, nego najveću tajnu: gdje je zakopao novac?

Kulin Butmir, zvani Vukas, smogao je još toliko snage da se začudi:

- Koji novac?
- Ratni dobitnik zna gdje je sakrio novac.

— Pitajte ratnog dobitnika, ja ne znam.

Žene su zaciknale:

- Ruga nam se.
- Ima na to pravo.
- To mu je posljednja želja.
- Kulinu se lice svezalo u čvor:
- Nije to moja posljednja želja.
- Da koja je?
- Da se najedem.

Žene su se zacerekale:

— Zna ratni dobitnik što valja, i što mu treba.

— Pa dobro: da ga nahranimo.

— Jednom, za sva vremena.

— Nek crkne jedući.

Jedna grupa se požmakla, šćućurila se, i nešto se, šapatom, dogovarala, da bi, na kraju, zaključila:

— Na to ima pravo. Nek se najede, nesretnik.

— Mi smo pošten svijet.

— Mi hranimo i mrtve, odmah poslije pogreba. Možemo i osuđenike.

— Nahranimo čovjeka!

Opet se izdvojila grupica žena, kesila se, cerekala. Lica su im se presijavala od zloradosti.

Kulin je razmišljao drugačije: prvi put za ovih četiri-pet ratnih godina osjetio je što znači sitost.

Najesti se, pa: umrijeti.

Vrijedne ženske, staračke, bablje ruke hitro su, unaokolo, prikupile busenje suhe trave i osušene crne zemlje, i polagano, svećanim hodom i svećanim kretnjama, primijele hranu osuđeničkim ustima.

Dižući glavu gore, prema visinama, Kulin Butmir nije ni obraćao pažnju na to što mu donose. Čim je zagrizao, prelomio se u pasu, zakašljao, zahripao — i — otpljunuo.

— Gadi se zemlje! — zacikale su babe.

— Svoje rođene zemlje.

— Zemlje koja ga othranila.

Kulin je pljuvao na sve strane oko sebe, ali u tome nije bilo nimalo njegove svjesne želje, ili potrebe da tako postupi. Organizam se — koliko je mogao — sam branio. Poslije kašlja i pljuvačke, iz njegovih usta izbijala je crvenkasta pjena.

Babe su se razjarile.

Dograbile su čovjeka pod vješalima, sklonile ga sa svih strana i pitale ga kao bolesno, zlohtrano dijete. Čvrsto su ga stezale svojim nemoćnim, košutnjavim, staračkim rukama.

Na silu su mu pomicale usne, na silu su mu otvarale usta, na silu su mu razvaljivale čeljusti i gurale u utrobu: rahlu zemlju, kamenje i travu.

Kako se osuđenik počeo daviti i gušiti od zemljuštine, travuštine i kamenština, vješte i vrijedne ženske ruke, uz pomoć svojih pametnih glava, i još pametnijih glavetina, i još i još pametnijih glavic, požurile su i pobrinule se da ga što prije pop-

nu ma vješala, da im se ne desi peh, da im se ovaj sveti čin ne izjalovi, pa da ratni dobitnik umre na zemlji, prije nego i dodirne omću, prije nego mu štrik zaustavi slobodan hod krvi vratnim žilama.

Objesile su ga, tako, presitog, a gladnog.

Tek što se pod krivim hrastovim debelom zanjihalo razdrto tijelo — nemoćne, staračke noge kao da su dobile krila: zaigrale su nijimom kolo. Ni zemlji nije bilo lako: kad udaraju o tlo staračke noge, s njima, istodobno, udara i sav onaj jad i očaj koji im je život udahnuo.

Osvetnički, krvnički, tuklo je po gluhoj zemlji veselo staračko kolo.

Veselje na sve strane, a glasa niotkud. Poskakuju staračke, bablje noge, savijaju se u pasu lomne kosti, pa alko se ipak, bar i u čemu, narušavaju iskonske tišina i šutnja, ovaj svećani pozdrav jednoj smrti, onda je to samo škripa — povremena, ali neugodna po šumu — škripa dotrajalih zglobova u koljenima, u ramenima, u kukovima.

Ali, babe i ne pomišljaju na umor, na predaju.

Tiho, tihanom vije se na blagom planinskom povjetarcu izduženo tijelo o granama hrasta koji su sažegle munje, a udari i topoti ženskih stopala uvjeravaju zemlju — i to ko zna po kojoj put — da snaga i silina života ne počivaju ni u olujama, ni u požarima, ni u ratovima, ni u vojskama. Nego negdje na drugoj strani. Gdje — vrug zna, alko na to pitanje najbolje ne odgovaraju i jelka, i lomljavina, i gruhanje o zemlju ovih iznemoglih staračkih, potiskanih, otpalih, krčljivih, krastavih babljih tabana.

Jedna sitna, krčljiva ali okretna i živahna baba pokušala je oskrnaviti Kulinovo tijelo: srpom je parala odjeću, komad po komad, i bila se domogla spolovila, i zapjevala ma sav glas — čim ga se dotakla.

Međutim, odmah su joj ostale zavezale usta i ugurale je u kolo koje se kicalo, lomilo, krivilo, pomjeralo, rastezalo kao crijevo — ali: trajalo, odolijevalo.

Konačno, u kolo se uhvatila i Rusmila.

Ona je hitrinom, lakoćom i ludostima umijela u kolo svježim i glipkost: reklo bi se da joj tabani nisu ni dodirivali zemlju.

Tek s prvim sumrakom, došao je i prvi umor.

Jeste, babe su počele padati kao snopje. I padale su i dahlate. I crkavale. Ali se brzo i okrepljivale. I skakale na noge. Ponovo. Kao da se tek sad rađaju.

Kolo oko debela, na kojem visi mrtav čovjek, ratni dobitnik Kulin Butmir, bilo je njihova životna pjesma.

To žestoko, ubitačno, iscrpljujuće, nijemo kolo, od kojega se zemlja prolamala, a koje su, sve do jedne, vodile i igrale sve sama babe.

Uprkos svemu što je dosad preturila preko svojih slabašnih leđa, Rusmila se tek sad suočavala sa životom.

Što su djeca, Jovan, Muhamed, Nikica, Jaho i Radovila, postajala veća, i glad njihovih utroba postajala je veća. Trebalo je prehranjivati šestora usta!

Sa šest strana — šest gladi, a jedne ruke. I to ženske ruke.

Mada se tijekom raskrupnjavala i, u pravom smislu, razrastala — Radovila je s mukom stajala na noge, a još mučnije sricala riječi. A najgore je bilo što se u djeteta osjećao veliki, uzaludni, očajnički napor da to učini. Svaka izgovorena riječ — kažem: izgovorena, ali to nije tako — koštala jju je nadimanja, crvenila, suza.

Oči se rašire, obrazi nadmu, grudi zaciče, a od riječi isapadne — i to jedva — njena smiješna slika i prilika. Obeshrabrena, Radovila onda, poslije tolikih pokušaja, zašuti, i samo gleda, gleda, zuri u neko mrtvilo iz kojeg se ne da doznati.

Slično se dešavalo i s njenim pokušajima da se osovi na noge. Svoje noge.

Rusmila je, moseći dijete u naručju, odlazila, zaobilazno, južno od Sarajeva, pa se opet, zaobilazno, i vraćala.

(Odlomak iz romana)

